

Віктор Прокопчук
м. Дунаївці,
Олена Айвазян
м. Хмельницький

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ МАСОВИХ БІБЛІОТЕК ХМЕЛЬНИЧЧИНИ У 1970-х РОКАХ: її РЕАЛІЗАЦІЯ І НАСЛІДКИ

Дослідження присвячене важливій сторінці історії бібліотечної справи - процесу централізації бібліотек на Хмельниччині в 70-і роки минулого століття, створенню єдиного бібліотечного інформаційного простору, розрахованого на найповніше забезпечення зростаючих читачьких потреб.

Ключові слова: *Хмельницька область, централізація, централізована бібліотечна система, центральна бібліотека, філіал, мережа, фонд.*

Ця сторінка історії бібліотечної справи на Хмельниччині не знайшла ґрунтовного відображення в наукових працях. Побіжно і фрагментарно її торкнулись автори цієї статті у своїй публікаціях, присвячених історії становлення і розвитку бібліотек на Поділлі, зокрема - на Хмельниччині [4;25]. Однак у радянські часи, зокрема у 70-і рр. ХХ ст., централізація бібліотек розглядалася як важливий засіб задоволення зростаючих інформаційних потреб читачів, один з важливіших факторів підвищення ідейно-політичного рівня трудящих, продуктивності їх праці. Не зважаючи на досить непрості процеси, що супроводжують бібліотеки на етапі становлення бібліотечної справи незалежної української держави, деякі елементи централізації - створення зведеного, тепер електронного каталогу з метою ефективного використання бібліотечних фондів, організаційно-методичний вплив обласних, районних та міських бібліотек на поріділу низову бібліотечну ланку та ін., успішно використовуються, трансформуються, і довід попередніх часів може знайти застосування в умовах децентралізації управління територіальними громадами. Мета цієї статті - розглянути централізацію як процес, що тривав від задуму, розробки концепції, її апробації - до реалізації, відпрацювання взаємодії усіх її елементів і перших наслідків.

Бібліотека як соціальний інститут трансформується відповідно до політичних, економічних і технологічних змін у суспільстві, особливостей того чи іншого періоду його життя. 1970 - 1980-ті роки позначені зусиллями держави сформувати матеріально - технічну базу комунізму і нову людину, здатну творити і жити за принципами задекларованого в третій програмі КПРС морального кодексу будівника комунізму, передовсім - віддану ідеям комуністичної партії, всесторонньо розвинуту - інтелектуально, фізично, морально-естетично. І в цьому процесі бібліотека мала суттєво посилити роль книги в комуністичному вихованні трудящих і реалізації економічних завдань партії, спираючись на ініціативу і всезростаючу роль бібліотечної громадськості. Здійснити ці завдання бібліотеки могли шляхом об'єднання зусиль державних масових бібліотек з бібліотеками інших відомств, створення централізованих бібліотечних систем. Саме на 70-і припадає проведення централізації бібліотек різних типів і відомств, уніфікації і стандартизації бібліотечних процесів, спрямованих на формування єдиної зверху до низу контрольованої бібліотечної системи.

У 1970-ті бібліотеки вступили з чималими успіхами. Попередня п'ятирічка дала помітне зростання мережі: якщо 1965 року в Україні налічувалося 26932 масових бібліотеки з фондом 228723 тис. прим., то 1970 -го бібліотек стало 27608, а книг і журналів - 282634 [14, с. 416]. Подібні тенденції були характерні і бібліотечній системі Хмельниччини. Участь у всесоюзному огляді, присвяченому 100-річчю В.І. Леніна, змагання за звання бібліотек відмінної роботи та інші мотиваційні впливи дали зростання основних показників бібліотечного обслуговування населення. В області 1970 року функціонувало 2280 бібліотек, у тому числі масових бібліотек міністерства культури УРСР - 1186, профспілкових - 133, відомчих - 25, шкільних - 902, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів - 27, громадських - 7 [1, арк. 60]. Усі населені пункти з понад 500 жителями обслуговувались стаціонарними бібліотеками, 361 малий населений пункт - нестационарними формами: 203 філіалами, 77 пунктами видачі, 1063 пересувниками [1, арк.100]. Книжковий фонд масових бібліотек за рік зріс на 471345 книг і налічував 10404813 прим. [1, арк. 59]. Зросла книгозабезпеченість і на 1 січня 1971 року в середньому по області склала 10,1 книги. Бібліотеки обслужили 879897 читачів, на 36655 більше попереднього 1969 року, книговидача зросла на 852178 прим, і склала 17318979 прим, книг та журналів [1, арк.74]. Підвищився й освітній рівень бібліотечних працівників: на 1302 працівники районних, міських і сільських бібліотек для дорослих вищу фахову освіту мали 78, середню спеціальну - 555, 115 здобували фахову освіту заочно [1, арк. 105]. Хмельницька обласна бібліотека для дорослих за успіхи у бібліотечному обслуговуванні населення, вмиле організаційно-методичне керівництво системою була відзначена ленінською Почесною грамотою ЦК КПРС і отримала почесне звання «Бібліотека відмінної роботи», її методичний відділ став переможцем республіканського огляду [10, с. 6]. Ювілейні відзнаки різного рівня отримали чимало інших бібліотек області, зокрема Волочиська районна стала переможцем всесоюзного огляду і отримала Диплом I ст.[12, с. 278].

Новий імпульс подальшому розвитку та реформуванню бібліотечної системи дала постанова ЦК КПРС «Про підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі» від 8 травня 1974 року, над виконанням якої бібліотечна спільнота працювала впродовж наступних більше десяти років. Підкресливши, що більш масштабному використанню книги заважала відомча роз'єднаність, відсутність кооперування в комплектуванні фондів, головний партійний орган проголосив **курс на централізацію бібліотек**: «*Радам міністрів союзних і автономних республік, крайовим та обласним, виконкомам рад депутатів трудящих провести в 1974 - 1980 роках централізацію шляхом створення на базі міських і районних бібліотек єдиної мережі із спільним*

штатом, книжковим фондом, централізованим комплектуванням і обробкою літератури» [17, с.360]. Це стосувалося як державних, так і профспілкових та відомчих бібліотек. Тому союзному міністерству культури доручалося розробити положення про централізацію державних масових бібліотек, методику їх переводу на нову систему, а профспілкам і міністерствам - заходи з централізації підвідомчих їм бібліотек.

Були визначені й інші завдання удосконалення бібліотечної справи. Зокрема - поліпшення бібліотечної обслуговування дітей та юнацтва, завершення у 1974-1976 рр. створення республіканських та обласних дитячих і юнацьких бібліотек, базових бібліотек - депозитаріїв для передачі їм дублетної, непрофільної літератури. Держплану доручалося в планах на десяту п'ятирічку (1976-1980) передбачити збільшення виробництва бібліотечної обладнання, Держбуду і міністерству культури СРСР - у 1974-1976 рр. розробити нові типові проекти бібліотечних приміщень для різних районів країни тощо [17, с.362-363].

Слід зауважити, що ідея централізації бібліотек не є винаходом московського керівництва. По-перше, створення єдиних методичних засад бібліотечних технологічних процесів розпочалося ще на початку ХХ ст. По-друге, з метою з'ясування ефективності і проблем, які треба було враховувати під час централізації, у 1971-1972 рр. в м. Севастополі вже тривав експеримент. 28 грудня 1972 року колегія міністерства культури УРСР з метою відпрацювання проблем стосовно певних категорій бібліотек поширила експеримент на міста Суми, Краматорськ, Кременчук, Борщівський на Тернопільщині, Овідіопольський на Одещині, Городоцький на Хмельниччині райони і, навіть, село Мирогоща Дубненського району Рівненської області [17, с.343]. Постанова, по суті, узаконила процес, що набирала сили, дала йому «зелене світло».

3 лютого 1975 року на виконання постанови ЦК КПРС було прийняте «Положення о централизации государственных массовых библиотек» [23]. Вона задумувалася, як об'єднання бібліотек за адміністративно-територіальним принципом в єдине структурно-цілісне утворення для найбільш ефективного використання бібліотечних ресурсів району або міста. До складу ЦБС мали входити центральна районна (міська) бібліотека, районна (міська) бібліотека для дітей та бібліотеки, розташовані в межах адміністративного району (міста) на правах філій. Центральна бібліотека мала бути організаційно-методичним центром для бібліотек-філій з єдиним штатом, правом директора призначати і звільняти працівників, забезпечувати централізоване комплектування і обробку бібліотечного фонду, оперативне надходження нової літератури в усі підрозділи системи, вивчати потреби користувачів централізованої бібліотечної системи, організовувати підвищення кваліфікації кадрів, вивчати, аналізувати, узагальнювати і поширювати передовий вітчизняний і світовий досвід у практику роботи своєї ЦБС.

Централізація стосувалася профспілкових та відомчих бібліотек. 25 квітня 1975 року Укрпрофрада прийняла постанову «Про централізацію бібліотечної мережі профспілок республіки і створення обласних базових бібліотек», затвердила Республіканську спеціалізовану бібліотеку Укрпрофради центральною базовою бібліотекою, а також обласні базові, передбачила проведення експерименту на базі Кіровоградської міжспілкової бібліотеки, а для великих міст - на базі бібліотеки завкому Київського комбінату хімволокна, зобов'язала Кіровоградську і Київську облпрофради до 1 червня 1975 року прийняти відповідні постанови, 1976 року на базі експериментальних бібліотек провести семінари, обговорити позитивний досвід і проблеми з цього питання [17, с.376].

Експеримент з централізації бібліотек Городоцького району дав базовий досвід для створення з безпосередньою участю відділів обласної бібліотеки для дорослих низки методичних матеріалів - положень, інструкцій: «Положення про систему каталогів, картотек районної централізованої бібліотечної системи», «Положення про відділ комплектування і обробки літератури центральної районної (міської) бібліотеки», «Примірне положення про зведений алфавітний каталог бібліотек централізованої системи», «Положення про алфавітний каталог бібліотеки-філіалу», «Положення про систематичний каталог бібліотеки-філіалу», «Примірне положення про центральний систематичний каталог центральної бібліотеки», «Інструкцію по розстановці карток у систематичному каталозі, побудованому на нових таблицях ББК» та ін. [10, с. 33].

На початок 1976 року в Україні діяло 69 ЦБС, які об'єднали 2 тис. бібліотек. Окрім того передбачалося організувати ще 477 районних та 113 міських [14, с.419].

У травні 1976 року досвід централізації бібліотечної мережі Хмельниччини розглядався на семінарі, що проходив в обласній бібліотеці для дорослих за участі директорів вже створених ЦБС, їх заступників по роботі з дітьми і завідуючих районними бібліотеками, які вели підготовку до централізації. Здобутки і проблеми централізації та шляхи їх подолання були закладені в доповідь начальника управління культури Ф.П. Возняка, звучали у виступах головного бібліотекаря Державної республіканської бібліотеки ім. КПРС Л.С. Маринич, заступника директора з наукової роботи обласної бібліотеки для дорослих В.П. Гуська, для дітей - Н.О. Луцок, директорки базової з питань централізації Городоцької ЦБС О.З. Гуменної та завідувачки Кам'янець-Подільської міської бібліотеки №3 Л.С. Малярчук. Низку порад і консультацій дали працівники обласної бібліотеки для дорослих В.М. Бойко, В.М. Гальчевська, М.Й. Глузголь, Г.Н. Слободянюк та директор облбібліотекаря В.М. Петрицька [16].

Перші централізовані бібліотечні системи на Хмельниччині з'явилися вже 1975 році. На цей час бібліотеки області стали потужною інформаційною системою, першість в якій тримали 1232 масові книгозбірні міністерства культури, обслуговували 951960 читачів, спираючись на книжковий фонд 9850947 прим., у середньому за рік видали по 20,4 книги на читача, забезпечили дворазову обертаність фонду [6]. 1975 року на централізоване обслуговування читачів перейшли бібліотеки Волочиського, Ізяславського і Славутського районів [3, арк.63]. До Волочиської ЦБС ввійшли районні бібліотеки для дорослих і дітей, 4 міських і 67 сільських. Це спричинило низку змін - появу нових відділів у центральній бібліотеці, перебудови системи управління кадрами, призначення і звільнення яких, як і підвищення професійного рівня, повністю перейшло до компетенції центральної бібліотеки [12, с.279].

1976 року централізація відбулася ще у восьми районах, у тому числі і в Кам'янець-Подільському. Здійснювалася вона на підставі рішення Хмельницького облвиконкому № 253 від 22 жовтня 1974 року, постанови колегії міністерства культури УРСР 1975 року «Про затвердження централізованих бібліотечних систем державних масових бібліотек»,

наказу Хмельницького обласного управління культури «Про переведення державних масових бібліотек Кам'янець-Подільського району на централізоване бібліотечне обслуговування» №51 від 31 березня 1976 року та відповідних нормативних актів районних органів влади та управління. Наказ обласного управління культури гласив: «1. *Перевести з квітня 1976 року на централізоване бібліотечне обслуговування масові бібліотеки Кам'янець-Подільського району згідно структур і штатних розписів, затверджених міністерством культури УРСР, з віднесенням їх до IV групи по оплаті праці. 2. Обласній бібліотеці ім. М. Островського (тов. Назарна Р.В.), обласній дитячій бібліотеці ім. О. Жданова (тов. Александрова Т.А.) спільно з районним відділом культури організувати перевід бібліотек на централізовану систему та укомплектувати їх штати досвідченими працівниками, представивши матеріали на затвердження директора і заступника обласному управлінню культури до 2 квітня 1976 року. 3. Районному відділу культури: 3.1. Централізувати кошти всіх бібліотек, що входять до системи, на кошториси центральних бібліотек, крім видатків заробітної плати молодшого обслуговуючого персоналу і господарського обслуговування сільських і селищних бібліотек, які залишаються відповідно на бюджетах сільських рад; 3.2. Створити централізованій системі нормальні умови і забезпечити їх роботу в світлі вимог постанови ЦК КПРС (1974 р.) «Про підвищення ролі бібліотек в комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі» [3, арк.132-133].*

Аналогічні накази видавалися по всіх районах, що проводили централізацію. Того ж року згідно з наказом Хмельницького міського управління культури № 22 від 17 березня у Хмельницьку міську ЦБС об'єдналися 13 бібліотек (9 - для дорослих і 4 - для дітей). Центральною бібліотекою системи було визначено міську бібліотеку № 1, а її завідувачку З.І. Орлову призначено директором ЦБС [4].

1977 року централізацію здійснили ще 7 районів - Віньковецький, Дунаєвецький, Красилівський, Новоушицький, Хмельницький, Чемеровецький і Ярмолинецький [7, с.2]. У Віньковецькому районі до ЦБС ввійшло 36 бібліотек - районна, 2 міських, дитяча і 32 сільських, 56 бібліотечних працівників, які книжковим фондом 319,6 тис. прим., обслуговували 35723 читачів [19, с.269]. У Дунаєвецькому районі напередодні централізації налічувалося 149 бібліотек різних відомств, сумарний книжковий фонд складав 1118582 прим., 163 бібліотекарі обслуговували 77339 читачів. У централізовану бібліотечну систему об'єдналися 75 бібліотек міністерства культури - районна, 4 міських, 3 дитячих і 67 сільських. На 1 січня 1978 року ЦБС мала фонд 578,9 тис. прим., обслуговувала 63848 читачів, по кількості штатних працівників - 112 бібліотекарів - займала 2-ге місце в області після Кам'янець-Подільського району (120 бібліотекарів), 61,6% із них мали вищу і середню спеціальну освіту, по області - 60,8%. Того року центральна районна бібліотека перейшла в нове двоповерхове приміщення, нові приміщення отримали бібліотеки в селах Зеленче і Лисогірка. 28 колгоспів із 31 виділили 3 тис. крб. на придбання літератури. У роботі з читачами, особливо під час проведення масових заходів, вже використовувались технічні засоби, зокрема центральна районна бібліотека мала ротатор, 2 лічильних і 4 друкарських машинки, програвач, 2 фільмоскопи, діапроектор і 3 телевізори [25, с.272; 7, с.26-28].

Наступного 1978 року централізація бібліотек області була завершена, як свідчить наказ обласного управління культури від 30 травня 1979 року - достроково. До 22 ЦБС ввійшли 1232 бібліотеки, їх книжковий фонд сумарно склав 12 млн. 164,7 тис. прим., у т.ч. суспільно-політична література в ньому займала 23%, сільськогосподарська - 5,7%, науково-природничка - 4,6%, технічна - 3,2%, переважала художня - 46,6%, на одного жителя тепер припадало від 9,2 книги в Білогірському до 13,2 у Деражнянському і 25,5 - у м. Хмельницькому. Бібліотеками, у т.ч. 230 пунктами видачі та 97 пересувками, було охоплено 75,1% населення. Послугами масових бібліотек користувалося 1099063 читачі, за рік вони отримали 23890839 документів. У порівнянні з попереднім 1977 роком кількість читачів зросла на 8 тис. книговидач - на 391 тис. прим.

У соціалістичному змаганні між бібліотеками районів та окремо міст, започаткованому 1977 року, за низкою показників - видача галузевої літератури (суспільно-політичної, науково-природничої, технічної, сільськогосподарської); читаність; обертаність; відвідуваність; працівників зі бібліотечною освітою - перше місце зайняла Теофіпольська ЦБС (112,8 балів), друге - Шепетівська, третє - Городоцька. Обласне управління культури оголосило подяку директорам Красилівської ЦБС (Л.Ф. Сіренко), Новоушицької (В.М. Кондратюк), Волочиської (І.М. Головіна), Кам'янець-Подільської (І.В. Троняк), Кам'янець-Подільської міської (М.О. Бойцова), до Книги пошани бібліотечних працівників області занесло Т.А. Білоус, зав. відділом обслуговування Деражнянської, Д.П. Воляника, директора Теофіпольської ЦБС, Ф.А. Крикливу, зав. бібліотекою-філіалом с Ясенівка Ярмолинецької ЦБС, Л.Н. Яроша, директора Старокостянтинівської центральної районної бібліотеки, на Дошку пошани - Г.І. Байдусь, зав. відділом комплектування та обробки літератури Кам'янець-Подільської ЦРБ, Н.В. Бортник, зав. відділом методичної та бібліографічної роботи Старокостянтинівської ЦРБ, В.М. Павлюк, зав. бібліотекою-філіалом с Зеленче Дунаєвецької ЦБС, О.З. Гуменну, директора Городоцької ЦБС, Г.С. Мельник, зав. бібліотекою-філіалом с Бражинці Полонської ЦБС, В.І. Кириченко, зав. відділом методичної і бібліографічної роботи Ізяславської ЦРБ, Л.Г. Кіпніса, директора Шепетівської ЦБС, Л.Ю. Мельник, старшого бібліотекаря філіалу с Глибівка Новоушицької ЦБС, В.М. Надольську, зав. відділом комплектування та обробки літератури Кам'янець-Подільської міської ЦБ, О.І. Підберезну, зав. бібліотекою-філіалом с Чепелівка Красилівської ЦБС, С.Д. Фіголь, зав. бібліотекою-філіалом с Калюсик Віньковецької ЦБС, С.М. Широку, директорку Ярмолинецької ЦБС [8, с 3-4].

Централізація бібліотек мала значні переваги, насамперед - **обслуговуванні читачів єдиним книжковим фондом**, доступним кожному через систему замовлень. Не зважаючи на стрімке збільшення кількості виданої літератури, держава не знімала з порядку денного питання видання, поширення книг через торгівельну мережу, комплектування ними бібліотек. Дещо видавалося і на місцях, зокрема 1971 року у Вінницькій області побачило світ 29 видань, Житомирській - 6, Тернопільській - 13, Чернівецькій - 38, у Хмельницькій - 44. За період 1918 - 1971 рр. в УРСР видано 271 тис. книг загальним тиражем 3771 млн. прим. [17, с 329-331]. Правда, більша частина продукції видавалася російською мовою: 1970 року українською мовою вийшло 3105 книг, російською - 4682 [17, с 334].

Книгу з відповідним ідеологічним вимогом змістом донести до читача повинна була, у першу чергу, бібліотека,

а також добре налагоджена система книжкової торгівлі. Тому в полі зору влади було відкриття книжкових магазинів і кіосків у містах, райцентрах та інших населених пунктах. Якщо 1950 року в Україні діяло 874 книжкових магазинів і 1175 книжкових палаток, продаж літератури склав 67,4 млн. крб. - на одного жителя 1,8 крб., то 1971-го - 3382, 7087, 361,7 і 7,6 відповідно [17, с. 335]. 1976 року голова Городоцької райспоживспілки Хмельницької області З. Коїн і директор фірми «Книга» через газету «Прапор Ілліча» навіть закликали жителів Городоччини нести книги до районного книжкового магазину, де їх мали викупити, бо «саме ці книги можуть бути комусь потрібні» [18].

На початку 70-х років посилювався партійний контроль за ідейним змістом видань та репресії проти інакомислення. їх спровокували зніцизовані М. Суловим постанови ЦК КПРС «Про підвищення відповідальності керівних органів преси, радіо, телебачення, кінематографії, установ культури і мистецтва за ідейно-політичний рівень матеріалів, що друкуються, та репертуар» (1969), «Про літературно-художню критику» (1972), наслідком яких було усунення Петра Шелеста з поста першого секретаря ЦК КПУ, активний пошук «українських буржуазних націоналістів», арешти низки так званих дисидентів, вилучення з бібліотек їх творів. Був зміщений з посади головного редактора видавництва «Каменярь» уродженець с. Лисогірка Дунаєвського району Хмельницької області Іван Іванович Сварник.

Давались взнаки застійні явища в економіці. У 70-ті роки ЦК КПРС видав кілька постанов, які обмежували видання літератури з метою економії паперу. 24 серпня 1971 року постановою «Про порядок видання прижиттєвих зібрань творів радянських письменників» зажадав від Комітету по пресі при Раді Міністрів СРСР і правління Спілки письменників СРСР розробити і затвердити «Положення про порядок підготовки і видання вибраних творів у країні», підвищити вимоги до їх ідейно-художнього рівня, забезпечити економне витрачання паперу і державних коштів [17, с.325]. 2 червня 1975 року постановою «Про заходи подальшого впорядкування видання літератури, економії і раціонального використання паперу для друку» ЦК КПРС поставив вимогу «не допускати необґрунтоване збільшення тиражу тих книг, що не користуються попитом», до яких потрапили, у першу чергу, мемуарна література, монографії і збірники наукових статей, зажадав скоротити число установ і організацій, які мали право на видання книг, стабілізувати підручну літературу, забезпечивши її триваліше використання [17, с.377-378]. А 2 жовтня 1979 року постановою ЦК КПРС «Про упорядкування тиражів і скорочення числа періодичних видань» такі обмеження були поширені і на періодику. Водночас указом президії Верховної Ради УРСР від 13 лютого 1973 року було посилено відповідальність читачів за псування чи неповернення книги: штраф дорівнював п'ятикратній вартості книги, яку за вимогою бібліотек на основі нотаріальних виконавчих приписів мав сплатити винуватець, або повернути таку чи, за згодою бібліотекаря, рівноцінну книгу [17, с.347-348].

25 жовтня 1975 року Рада Міністрів УРСР розпорядженням за №830 затвердила бібліотеки-депозитарії республіканського та міжобласного значення, зобов'язала бібліотеки надсилати до депозитаріїв інформаційні картки про маловикористовувану літературу. Своїм листом - обіжником від 24 листопада 1975 року міністерство культури довело це розпорядження до обласних управлінь культури та обласних бібліотек. Бібліотеками - депозитаріями республіканського значення були визначені Державна республіканська бібліотека УРСР ім. КПРС, до якої прикріплені 12 областей, у т.ч. - Хмельницька, та м. Київ, а також Державна історична бібліотека УРСР; міжобласного значення - Одеська державна наукова бібліотека ім. О. Горького, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка, Донецька обласна бібліотека ім. Н. Крупської, Запорізька обласна бібліотека ім. О. Горького [17, с. 380-381]. їх функції визначало союзне «Положення про організацію депозитарного збереження книжкових фондів бібліотек країни». Хмельницька державна наукова бібліотека ім. М. Островського отримала статус обласного депозитарію краєзнавчого профілю і поступово формувала фонд краєзнавчих документів, який нині налічує понад 3 тис. прим.

З року в рік все більше читачів використовували можливості єдиного книжкового фонду централізованих бібліотечних систем. Вже 1977 року, коли на Хмельниччині тільки завершилася централізація, відділи книгозабезпечення отримали 8450 замовлень і направили читачам з фондів центральних бібліотек 15350 прим., з філіалів - 1128 та за рахунок МБА - 8285 прим. Наступного 1978 року кількість замовлень зросла більш ніж у чотири рази, 1980 року склала 66510, а отриманих замовниками з єдиного книжкового фонду книг - понад 94 тис. прим. [7, с.13; 8, с. 17; 9, с.19].

Це помітно збільшило кількість читачів, книговидачу і читаність, що ілюструє таблиця [6; 7; 8; 9]:

Показники	1975	1977	1978	1980	1980 до 1975
Читачів	1045131	1063503	1069425	1072744	+27613
Книговидача	22051500	22853300	23185700	23984300	+1932800
Читаність	20,4	21,5	21,7	22,3	+1,9
Обертаність	2	2	1,9	1,8	-0,2
Обслужено населення (%)	72,1	74	75,1	75,8	+3,7

Зниження обертаності на 0,2 можна пояснити збільшенням за чотири роки централізації книжкових фондів майже на 2 млн. прим., а ріст основних показників бібліотечного обслуговування населення - і збільшенням фондів, і чималою індивідуальною та масовою пропагандою літератури. Кількість різних масових заходів (бесід, бібліографічних оглядів, підготовлених і доведених до читачів списків рекомендованої літератури, виставок, усних журналів тощо) протягом 1975-1980 років невинно зростала: якщо 1975 року їх було проведено 39188, то 1980-го - 46398 [6, с.17; 7, с.22; 8, с.25; 9, с.30]. У Городоцькому районі в цьому відношенні непогано була налагоджена традиційна співпраця бібліотек з районною та первинними організаціями товариства «Знання», іншими громадськими організаціями. Завідуюча бібліотекою с. Підлісний Олексинець М.А. Ціліцинська разом із сільськими знаннівцями

1976 року провела теоретичну конференцію «Плани великого творення» про «Основні завдання розвитку народного господарства РСР на 1976-1980 рр.», у ході якої виступили з доповідями та повідомленнями Л.К. Рудь, М.В. Рогуляк, О.З. Сорокіна, Є.М. Лозінський [27]. Завідуюча Лісоводської сільською бібліотекою М.О. Козак плідно співпрацювала з бюро науково-технічної інформації колгоспу «Україна», головою якого був колгоспний спеціаліст Б. Даньков, входили голова колгоспу Г.І. Ткачук, головні спеціалісти А.Д. Мороз, В.П. Артим, А.М. Пукліч, директор школи О.Л. Ведмедьора, та ін. Бібліотека створила для членів бюро та інших колгоспних фахівців реєстраційну картотеку видань центрів науково-технічної інформації, картотеку періодичних видань сільськогосподарської тематики, а під час засідань, особливо у дні інформації, знайомила спеціалістів з новими надходженнями [13].

В Україні використовувалися різні форми пропаганди книги. 1972 року під егідою Комітету по пресі Ради Міністрів УРСР за активної участі міністерства культури і Спілки письменників УРСР проводився Міжнародний рік книги. Діяли оргкомітети, до складу яких входили і бібліотечні працівники, організовували виставки, бібліографічні огляди, зустрічі з авторами книг. До пропаганди книг долучилися районні, міські та обласні організації книголюбів, які щойно формувалися, обговорювали статут товариства, вносили пропозиції і конститувалися у вересні 1974 року, коли установчий з'їзд проголосив створення республіканської організації Добровільного товариства любителів книги. У резолюції з'їзду були чітко окреслені завдання Товариства - пропаганда книги серед трудящих, *«щоб вона ще активніше служила утворенню високих комуністичних принципів, боротьбі проти ворожої ідеології, сприяла поширенню політичних, наукових і технічних знань»* [17, с.368]. У листопаді постало і всесоюзне Добровільне товариство любителів книги. Його осередки за підтримки громадськості, а через п'ять років в Україні діяло 25 обласних, 116 міських і 569 районних відділень, 26277 первинних осередків, які об'єднували 1704841 особу, 11780 колективних членів, збагатили новим змістом раніш напрацьовані форми і методи пропаганди книги: читацькі конференції, літературні вечори, зустрічі з письменниками, тижні, декади, місячники, свята книги, книжкові виставки. Водночас започаткували нові, чисто книголюбівські: «прем'єри книг», книгознавчі п'ятниці, літературні вікторини для дітей, ярмарки букіністів, громадські бібліотеки, бібліотеки - пересувки на підприємствах, будовах, тваринницьких фермах, польових станах, виставки книг, зібраних книголюбамі, збір книг для бібліотек ударних будов 10-ої п'ятирічки з приватних книгозбірень, конкурси на краще збереження шкільних підручників, разом з торговельними організаціями створили 5 тис. народних книжкових магазинів та кіосків, 150 тис. книголюбівських активістів розповсюджували книги серед населення [17, с.370]. Під егідою ДТЛК в Україні діяло 600 клубів книголюбів, 859 громадських бібліотек, 6,5 тис. шкільних кооперативів «Юні друзі книги», лекторські ради і секції. Республіканське правління здійснювало деяку видавничу діяльність [17, с.399-403].

На часі була й пропаганда краєзнавчої літератури. Якраз закінчилося видання 26-ти томної «Історії міст і сіл Української РСР» - 1971 року побачив світ Хмельницький том, 1972-го - вінницький, а 1974-го - останній 26-ий том по Кримській області. Настала пора узагальнення досвіду, винесення певних уроків на майбутнє. Незаперечним був один висновок: кампанія розбудила краєзнавчий рух, мобілізувала кадри - у підготовці двадцятишеститомника взяли різноманітну участь 100 тис. осіб, у тому числі - 10 тис. авторів.

Відродилося і набирало сили бібліотечне краєзнавство на Хмельниччині, особливо після того, як обласна бібліотека отримала статус обласного краєзнавчого депозитарію, посилено формувався краєзнавчий фонд, активізувалася його пропаганда, зросла видача краєзнавчої літератури. У краєзнавчому фонді обласної бібліотеки зібралася чимало книжкових пам'яток, пропаганду яких активно вели бібліографи, зокрема сектор краєзнавчої літератури при бібліографічному відділі, який згодом трансформувався в окремий відділ. Вишукувалися різні форми і методи привернення уваги читачів до краєзнавчої книги, зокрема й популярні на той час краєзнавчі п'ятниці, започатковані 1969 року. Наступного 1970 року на їх організаційно-методичному арсеналі постав клуб «Краєзнавець» [21, с. 169]. До участі в роботі клубу були залучені науковці, краєзнавці області, відбувалися прем'єри книг, зокрема - Апполінарія Мацевича «Озеро Око», зустрічі з цікавими людьми, краєзнавчі години тощо [11, с. 47]. На базі Шепетівського району 27-29 жовтня 1976 р. проведено триденне заняття обласної школи передового досвіду з бібліотечного краєзнавства [3, арк. 573-574]. Додатковий імпульс бібліотечному краєзнавству надали прийняте 1978 року «Положення про краєзнавчу роботу бібліотек системи міністерства культури Української РСР» та «Положення про зведену краєзнавчу картотеку централізованої бібліотечної системи» (1981).

Централізація сприяла підвищенню професійного рівня **бібліотечних кадрів**. Питання добору, призначення і звільнення перейшло у відання директорів ЦБС, як і підвищення їх компетентності і фахового рівня. 1970 року в бібліотечних закладах Хмельниччини працювало 43,5% бібліотекарів з вищою і середньою спеціальною бібліотечною освітою, 1975 року, на початок централізації, таких фахівців вже було 51,6 %, на час завершення централізації - 1977 року - їх стало 60,8%, а 1980-го - 62,3%. За 10 років кваліфікованих кадрів у бібліотеках області стало на 18,8 % більше. Цьому сприяло те, що кожного року все нові групи працівників ставали студентами-заочниками: якщо 1973 року заочно здобували професійну освіту 85 бібліотекарів області, то 1978-го - 150 [22, с.26; 6, с.30; 7, с.26; 8, с.28; 9, с.32]. Водночас підпорядкування бібліотекарів - призначення і звільнення - центральній бібліотеці до певної міри огородило їх від залучення, у першу чергу сільрадами, до виконання різних доручень, відволікання від виконання прямих обов'язків.

Заслуженим авторитетом у кам'ячан та жителів району користувалася Ірина Володимирівна Троняк-Веретянова, з 1976 року директор найбільшої в області Кам'янець-Подільської ЦБС, яка об'єднала 100 бібліотечних філіалів. Вона сприяла будівництву приміщень для сільських бібліотек, зміцненню їх книжкових фондів, матеріальної бази взагалі, з метою піднесення авторитету бібліотек перетворила традиційні щорічні звіти бібліотекарів перед населенням у Дні культури на селі. З її участю була розроблена програма «Кадри», вона постійно залучала випускників культосвітнього училища до роботи в бібліотеках Кам'яниччини, за погодженням з кожною завідувачкою філіалу спланувала рік вступу на заочне навчання тих, хто ще не мав фахової освіти. У результаті 1980 року із 100 завідуючих сільськими філіалами 71 мали фахову освіту і 10 навчалися заочно. Це був

найвищий показник в області серед районних централізованих бібліотечних систем [9, с.32]. Кам'янець-Подільська районна ЦБС у числі перших отримала бібліобус (транспорт мали ще Городоцька, Новоушицька, Старокостянтинівська і Шепетівська ЦБС), який щодня віз книги у віддалені села, тракторні бригади, на ферми, виконував замовлення спеціалістів, учителів, хліборобів [20]. 1970 року Ірина Володимирівна удостоїлась медалі «За доблесну працю», знаку союзного міністерства культури «За отличную работу», не раз її портрет заносився на Дошку пошани [26].

Процес підготовки і проведення централізації активізував **організаційно-масову роботу** обласних бібліотек для дорослих і дітей, районних і міських центральних бібліотек, обласного управління, районних та міських відділів культури. Помітно зросла кількість виїздів з метою комплексних, тематичних перевірок чи надання допомоги. 1975-го, з початком централізації, їх здійснено 2454, 1977-го, у рік її завершення - 2594 [6, с.27; 7, с.23].

У ході централізації посилили допомогу бібліотечному колективу області методисти обласних, міських та районних бібліотек. Наказом обласного управління культури 12 січня 1976 року на допомогу методичному відділу обласної бібліотеки імені М. Островського затверджено десять позаштатних методистів, у тому числі Д.П. Воляника, завідуючого Теофіпольською районною бібліотекою, О.З. Довганя, завідуючого Хмельницькою районною бібліотекою, З.І. Орлову, директорку Хмельницької міської ЦБС, З.Г. Сербу, методиста Городоцької центральної районної бібліотеки та ін. [3, арк.10]. А 20 серпня того року наказом обласного управління культури Кам'янець-Подільська міська та Городоцька районна ЦБС були визначені базою передового досвіду з централізації державних масових бібліотек, директорів М.О. Бойцову і О.З. Гуменну зобов'язано *«забезпечити якісне навчання працівників бібліотек та органів культури принципів та методик централізації, показ конкретних досягнень, широке розповсюдження і впровадження у практику передового досвіду, пропаганду переваг централізації»* [3, арк.399].

Використовувались як раніш напрацьовані форми і методи управління, так і нові, зокрема й змагання за почесне звання «Бібліотека відмінної роботи». 1974 року з'явилося примірне «Положення про бібліотеку відмінної роботи», яке чіткіше виписало та унормувало критерії, відповідати яким мали претенденти на це почесне звання [24]. За роки 10-ї п'ятирічки (1976-1980) кількість таких бібліотек зросла на 118 і 1980 року становила 485, або 39,3%, найбільше їх було - 46 із 65 (70,8%) - у Городоцькому та Волочиському районах (49,3%), найменше - у Полонському (27,5%) і Летичівському (28,3%) [9, с.33]. У цей час в Україні ширився рух за звання району відмінної роботи, на яке в області претендували насамперед бібліотечні колективи Городоцького і Волочиського районів. Порівнюючи результати змагання, яке підносило на вищий щабель рівень бібліотечного обслуговування населення, відзначаючи кращих і критикуючи відстаючих, управління і відділи культури, обласні, районні та міські центральні бібліотеки стимулювали пошук і ефективність праці бібліотек низової ланки.

З централізації, як уже зазначалося, бере початок змагання між бібліотеками районів і міст. Якщо за підсумками 1977 року серед 20 районів перше місце зайняли бібліотеки Городоцького, друге - Кам'янець-Подільського, третє - Ярмолинецького районів, серед міст - Кам'янець-Подільська міська централізована система [7, с.6-7], то 1980-го заключного року 10-ї п'ятирічки результати змінилися: перше місце серед 22 претендентів, до яких на рівних правах приєднали і два міста - Хмельницький і Кам'янець-Подільський, на нашу думку, не зовсім оправдано, зайняла Кам'янець-Подільська міська централізована система, друге - Городоцька районна і третє - Хмельницька міська [9, с.6-7].

Удосконалювала механізм впливу і обласна міжвідомча бібліотечна рада - 14 осіб на чолі з Я.С. Брайнином, завідуючим відділом культосвітніх установ. 22 жовтня 1971 року бюро Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи при міністерстві культури УРСР затвердило «Примірне положення про Міжвідомчу раду з питань бібліотечної роботи», унормувавши порядок її створення, статус, основні завдання [2, арк.31-33]. З метою охоплення впливом різних ділянок бібліотечної роботи обласна міжвідомча рада запровадила поділ свого складу на 5 секцій: координації обслуговування населення; координації комплектування фондів бібліотек; координації довідково-бібліографічної та інформаційної роботи; координації науково-методичної та науково-дослідної роботи; координації обслуговування дітей [2, арк.10-13].

Поява секції координації обслуговування дітей засвідчувала зростаючу увагу владних структур до обслуговування дітей та юнацтва. Вона проявлялася в різних аспектах. У 70-і відбулося повернення до диференційованого обслуговування дітей (1-8 класи) та юнацтва (від 14 років). Адже саме в їх руках - майбутнє суспільства. 25 лютого 1975 року Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про створення Державної республіканської бібліотеки для юнацтва в м. Києві». Вона постанала на базі бібліотеки імені Банди Василевської в Московському районі й надалі носила її ім'я [17, с.375]. А 25 лютого 1977 року рішенням облради була створена і Хмельницька обласна бібліотека для юнацтва. Розмістилась вона в триповерховому будинку, зайнявши два поверхи - 1163 кв. метри. Приміщення вражало та і нині вражає новизною проекту, виготовленого лауреатом Державної премії УРСР у галузі архітектури, заслуженим архітектором УРСР В. Сусловим. Інтер'єр оформили відомі Хмельницькі художники М. Андрійчук, Л. Бесараба, А. Ісаєв, В. Карвасарний, І. Когут. Автор скульптури «Наука» - Б. Бистров. Бібліотеку очолила Д.Т. Починок і працювала на цій посаді до 1985 року. З першопочатків колектив бібліотеки концентрував зусилля на таких напрямках: комплектування відповідного профілю читачів книжкового фонду; всебічне сприяння освіти молоді; її змістовне дозвілля тощо.

2 лютого 1978 року указом президії Верховної Ради УРСР *«за активну роботу по комуністичному вихованню підростаючого покоління»* Хмельницька обласна бібліотека для дітей була нагороджена Почесною грамотою [17, с.397]. Того ж року директору Тамарі Олександрівні Александровій присвоєно звання «Заслужений працівник культури України». У зв'язку з її переходом на посаду директора театру ляльок обласну дитячу бібліотеку для дітей очолила Ніна Олександрівна Луцок [15, с.231-232].

І У зв'язку з централізацією чимало робилося і для зміцнення матеріальної бази бібліотек. Протягом 70-х в І області було побудовано 153 нових бібліотеки, 308 переведено в кращі приміщення, на бібліотечні потреби, у

І першу чергу на зміцнення книжкового фонду, залучено додатково 541299 крб., придбано 10 бібліобусів [6, с 32-34; 9, с. 35-38].

Найбільшою підтримкою місцевих органів влади користувалися бібліотеки у Волочиському районі, де протягом 70-х було збудовано 19 і переведено в кращі приміщення 10 бібліотек. Наблизились до цього рівня по кількості бібліотечних новобудов Славутський (15) і Чемеровецький (13) райони. У Красилівському районі за дві п'ятирічки не було збудовано жодної бібліотеки [6, с 32; 9, с. 35].

У 70-і робилися перші кроки в справі **автоматизації бібліотечних процесів**. У бібліотеках, у першу чергу районних та міських, почали з'являтися ротатори, що дозволяло тиражувати для розповсюдження листи, аналітичні матеріали, накази, списки літератури, опис досвіду бібліотечної роботи, поповнювався арсенал друкарських та лічильних машинок, програвачів, проекційної апаратури, телевізорів.

Паралельно з централізацією бібліотечного обслуговування здійснювався курс на **стандартизацію та уніфікацію** бібліотечних процесів. 18 січня 1977 року Державна міжвідомча бібліотечна комісія при міністерстві культури СРСР прийняла рішення «Про розробку системи стандартів у галузі бібліотечної роботи» і поклала функції головної організації з стандартизації на Державну бібліотеку СРСР ім. В.І. Леніна, створивши там спеціальний підрозділ [17, с.389]. З березня того ж року Держкомвидав СРСР затвердив «Єдину схему класифікації літератури для книговидання в СРСР» і прийняв рішення про її впровадження в системі державної бібліографії з 1978 року, у зведеному тематичному плануванні, держстатистиці друку - з 1979-го, у системі торгівлі - з 1980-го [17, с.391-392]. Ці процеси поширювалися на всі республіки Союзу, т.ч. - Україну. Розпочалася підготовча робота до переходу на нову бібліотечно-бібліографічну класифікацію (ББК), яка мала суттєво поліпшити розстановку і користування книжковими фондами.

Отже 1970-і роки стали кращим часом в історії бібліотечної справи в області. Була упорядкована оптимальна мережа як масових, так і відомчих бібліотек, на третину зріс фонд, поповнився актуальними виданнями. Протягом 1975-1977 року відбулася централізація мережі бібліотек, яка через систему замовлень сприяла ефективному використанню бібліотечних фондів як центральних бібліотек, так і філіалів, а отже - повнішому задоволенню потреб читачів. Зміцнів кадровий потенціал, зріс фаховий рівень бібліотекарів, знизилась плінність. Поліпшилася матеріальна база, почалася автоматизація бібліотечних процесів. З'явилися республіканська та обласні юнацькі бібліотеки, що сприяло диференційованому і поглибленому обслуговуванню дітей і юнацтва. І, не зважаючи на посилену ідеологізацію й політизацію бібліотечної справи, переслідування інакомислення, особливо на початку 70-х років, репресії проти багатьох авторів і пласту нової літератури, все ж це десятиліття позначено посиленою увагою і підтримкою бібліотек з боку держави і суспільства, стало періодом їх інтенсивного розвитку, що дає підстави вважати його «золотою добою» в історії бібліотечної справи як в Україні, так і на Хмельниччині.

Джерела та література:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р-3512 - Хмельницьке обласне управління культури. Оп.1. Спр.726 - Річний текстовий звіт про роботу Хмельницької обласної бібліотеки імені Островського за 1970 рік. 117 арк.
2. Там само. Спр.775 - Документи про роботу обласної міжвідомчої бібліотечної ради за 1971 рік (протоколи, плани, списки). 52 арк.
3. Там само. Спр. 982 - Накази Хмельницького обласного управління культури з основної діяльності.1976 р. 644 арк.
4. Айвазян О.Б. З історії централізації публічних бібліотек м. Хмельницького // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький: Стрихар А.М.,2020. Вип. 26. С.32-45.
5. Аналіз роботи масових бібліотек Хмельницької області за 1974 рік / Хмельницька державна обласна бібліотека ім. М. Островського, наук.-метод. відділ. Хмельницький, 1975. 31 с
6. Аналіз роботи масових бібліотек Хмельницької області за 1975 рік / Хмельницька державна обласна бібліотека ім. М. Островського, наук.-метод. відділ; відп. за випуск В.П. Гусько. Хмельницький, 1976. 34 с
7. Аналіз роботи масових бібліотек Хмельницької області за 1977 рік / Хмельницька державна обласна бібліотека ім. М. Островського, наук.- метод. відділ; відп. за випуск В.П. Гусько. Хмельницький, 1978. 29 с
8. Аналіз роботи масових бібліотек Хмельницької області за 1978 рік / Хмельницька державна обласна бібліотека ім. М. Островського, наук.- метод. відділ; відп. за випуск Т.В. Логвиненко Хмельницький, 1979. 31 с
9. Аналіз роботи масових бібліотек Хмельницької області за 1980 рік / Хмельницька державна обласна бібліотека ім. М. Островського, наук.- метод. відділ; відп. за випуск Т.В. Логвиненко Хмельницький, 1981. 38 с
10. Бібліотека і час: ювіл. зб., присвяч. 100-річчю з часу засн. ХОУНБ ім. М. Островського / редкол.: Карван С.Л., голова, Синица Н.М., укладач, Михайлова С.Р. [та ін.]. Хмельницький, 2001. 118 с
11. Блажевич Ю.І. Діяльність клубу «Краєзнавець» при обласній науковій бібліотеці: історичний вимір // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький: Стрихар А.М.,2021. Вип. 32. С.46-65.
12. Горшкова В.Л. Історія бібліотечної справи у Волочиському районі // Бібліотеки в інформаційному просторі: матер. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю ХОУНБ ім. М. Островського. 21 верес. 2001 р. Хмельницький, 2001. С. 275- 279.
13. Даньков Б. На допомогу приходить БНТЕІ // Прапор Ілліча. 1975. 23 груд. (№151).
14. Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті. Київ, 2009. 530 с
15. Захаренко А.М. Імена в історії бібліотеки (штрихи до портретів директорів Хмельницької обласної бібліотеки для дітей ім. Т.Г. Шевченка) // Бібліотеки в інформаційному просторі: матер, наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю ХОУНБ ім. М. Островського. 21 верес. 2001 р. Хмельницький, 2001. С.230-233.
16. Іванович Л. Централізація - вимога дня // Радянське Поділля. 1976. 12 трав. (№95).

17. Книга и книжное дело в Украинской ССР: сб. док. и матер. 1941-1984/сост.: Л.И. Гольденберг, руковод. работы, А.С.Беляев, В.П. Колесников и др. Киев: Наук. думка, 1986. 564 с.
18. Коїн З., Сорокіна Н. Продавайте використані вами книги // Прапор Ілліча. 1976. 15 квіт. (№45).
19. Корнев Т.А. Історія бібліотечної справи на Вінковеччині // Бібліотеки в інформаційному просторі: матер. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю ХОУНБ ім. М. Островського. 21 верес. 2001 р. Хмельницький, 2001. С.267-269.
20. Маршрути бібліобуса // Радянське Поділля. 1976. 27 жовт. (№212).
21. Мельник В.О. Клуб «Краєзнавець» Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки: історія і сьогодення // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький: Стрихар А.М., 2016. Вип.8. С.169-172.
22. Підсумки роботи масових бібліотек Хмельницької області за 1973 рік / Хмельницька державна обласна бібліотека ім. М. Островського; відп. за випуск В.П. Гусько. Хмельницький, 1974. 28 с
23. Положение о централизации государственных массовых библиотек. 3 февр. 1975 г. // Руководящие материалы по библиотечному делу. Москва, 1975. С.82-87.
24. Примірне «Положення про бібліотеку відмінної роботи». 26 червня 1974 р. //Довідник бібліотекаря. Харків. 1977. С.185-188.
25. Прокопчук Т.К., Прокопчук В.С. Бібліотеки Дунаєвеччини: історія і сучасність // Бібліотеки в інформаційному просторі: матер, наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю ХОУНБ ім. М. Островського. 21 верес. 2001 р. Хмельницький, 2001. С 269-275.
26. Тимчук Г.А. Жити і працювати для людей - це щастя // Бібліотеки в інформаційному просторі: матер. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю ХОУНБ ім. М. Островського. 21 верес. 2001 р. Хмельницький, 2001. С. 233-236.
27. Трач С. В нашій бібліотеці // Прапор Ілліча. 1976.17 черв.